

Arkeologi vid Svinnegarns kyrka

Arkeologisk schaktningsövervakning

Svinnegarns kyrka
Svinnegarns socken
Enköpings kommun
Uppland

Emelie Sunding

Arkeologi vid Svinnegarns kyrka

Arkeologisk schaktningsövervakning

Svinnegarns kyrka
Svinnegarns socken
Enköpings kommun
Uppland

Emelie Sunding

Omslagsbild: Svinnegarns kyrka i juli 2016. Foto mot NÖ.

Upplandsmuseets rapporter 2017:12
ISSN 1654-8280

Fotograf och bearbetning av foton där inget annat anges: Emelie Sunding
Planframställning där inget annat anges: Emelie Sunding
Vetenskaplig granskning: Anna Ölund

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet, dnr I2014/00634

© Upplandsmuseet, 2017

Upplandsmuseet, Fyristorg 2, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Sammanfattning	6
Inledning	7
Bakgrund	8
Svinnegarns kyrkas byggnadshistoria	9
Syfte, metod och genomförande	11
Undersökningresultat	12
Fynd	16
Slutord	18
Administrativa uppgifter	19
Referenser	20

Sammanfattning

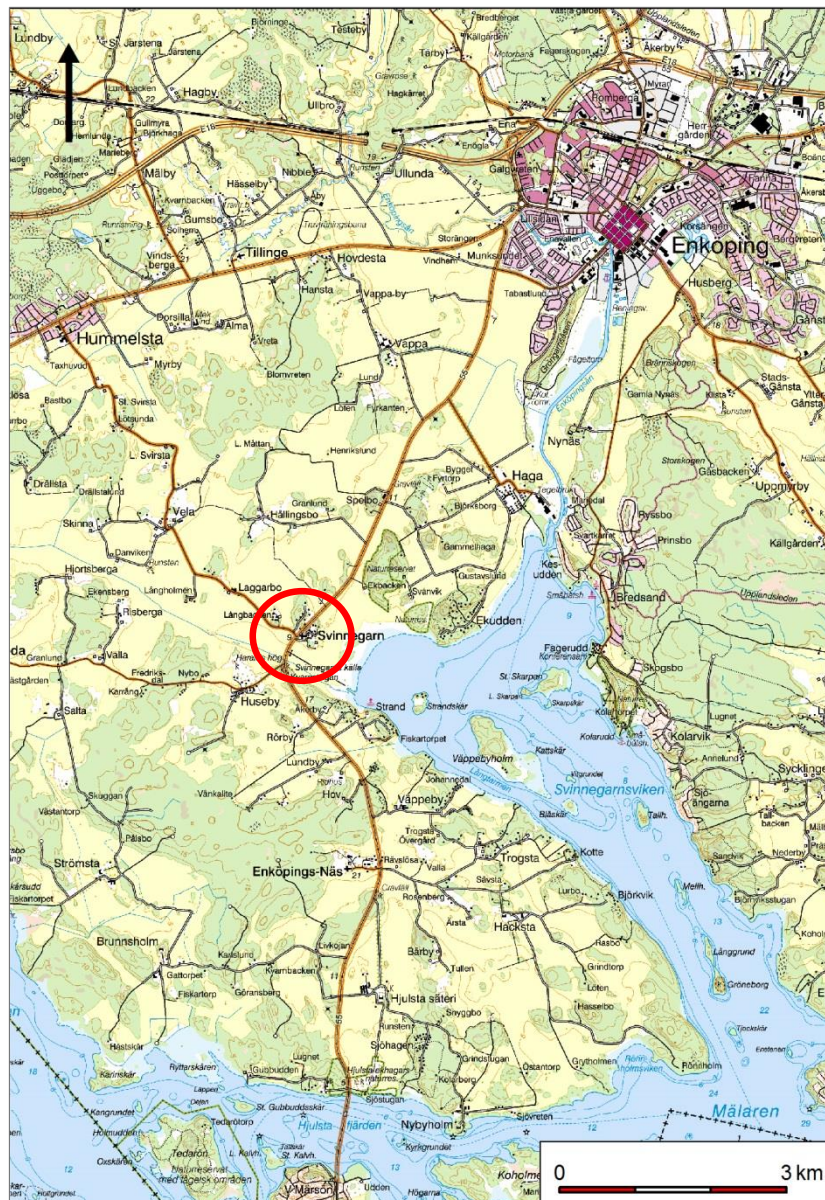

Efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län har Upplandsmuseet, avdelning Arkeologi, utfört en arkeologisk schaktningsövervakning vid Svinnegarns kyrka i Enköpings kommun i Uppland. Arbetet utfördes i juli 2016 och omfattade övervakning av markarbeten i samband komplettering av ringledare för åskskydd. Vid arbetet påträffades enstaka konstruktionsrester samt äldre kulturlager. Mest framträdande var det, numera rivna, medeltida vapenhusets grundmur samt raseringslager från detta. I raseringslagret påträffades flertalet bemålade putsfragment. Vid sakristians norra mur påträffades även en möjlig runsten.

Inledning

Upplandsmuseets avdelning Arkeologi utförde under juli 2016 en arkeologisk schaktningsövervakning vid Svinnegarns kyrka i Uppland. Arbetet skedde efter beslut från Länsstyrelsen i Uppsala län (dnr 431-6596-14, beslutsdatum 2015-01-28). Länsstyrelsen hade i beslutet bedömt att området kring Svinnegarns kyrka var att betrakta som fornlämning samt att äldre lämningar kunde förväntas vid schaktningen. Arbetet omfattade schaktning för nedläggning av ringledare vid komplettering av åskskyddet av Svinnegarns kyrka. Beställare av arbetet var Enköpings pastorat. För det arkeologiska arbetet svarade Emelie Sunding som också författat rapporten.

Figur 1. Översikt som visar läget för Svinnegarns kyrka i förhållande till Enköping och Svinnegarnsviken. Skala 1:100 000.

Bakgrund

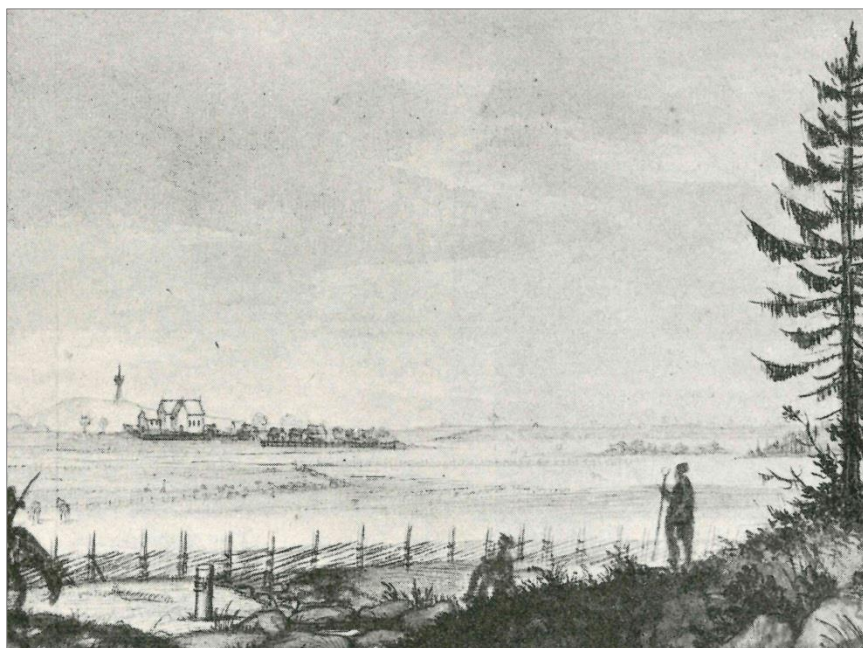

Svinnegarns kyrka är belägen ca 7 km söder om Enköping, vid landsvägen mot Strängnäs. Kyrkan låg under medeltid närmare Mälaren då Svinnegarnsviken sträckte sig längre in i landet än idag. Nära kyrkan ligger den forna kungsgården Huseby samt gården Haga, vilka båda haft en betydande roll i kyrkans byggnadshistoria. På Husebys ägor ligger Svinnegarns källa som under medeltid blev en vallfartsort för pilgrimmer och kyrkan en betydande pilgrimskyrka (Wadstein 1937; Rosell 1966).

Ett stort antal runstenar finns i och vid Svinnegarns kyrka (RAÄ 7:1-4). Utanför kyrkporten finns U779 uppställd och i vapenhuset finns sammanlagt 12 runstensfragment, dels inmurade, dels uppställda (U778, U780, U781, U782, U783 och U784). Ett av dessa fragment påträffades ca 200 m norr om kyrkan 1951. Ännu ett runristningsfragment förvaras i prästgården (FMIS). Av de runstensfragment som förvaras i kyrkans vapenhus råder det viss förvirring kring vilka runstensfragment som tillhör vilken sten/hör ihop (för denna diskussion se Stille 1999, s 55ff).

Svinnegarns källa (RAÄ 5:1) ligger ca 400 m söder om kyrkan och omnämns också som S:t Sigfrids källa och Helga kors källa. Intill denna finns två större husgrunder RAÄ 5:2 och 5:3 vilka har antagits vara rester efter pilgrimshärbärgen. Ca 40 m från källan finns även ett block med ca 30 st älvkvarnar (RAÄ 6:1). Stenen ska tidigare legat vid en bro över Ingeborgsbäcken (FMIS).

En arkeologisk undersökning har tidigare genomförts invid Svinnegarns kyrka, samband med omläggning av kyrkogårdsmuren. Under och delvis i kyrkogårdsmuren påträffades rester efter den äldre bogårdsmuren. Denna har haft samma utbredning som dagens kyrkogårdsmur (Ölund 2015). En mindre undersökning i och vid kyrkan utfördes 2014-2015 inför nybyggnation av en toalett (Ölund 2015b).

Figur 2. Svinnegarns källa med kyrkan i bakgrunden. Teckning till Suecia-verket, omkring 1670. Bild från Rosell 1966.

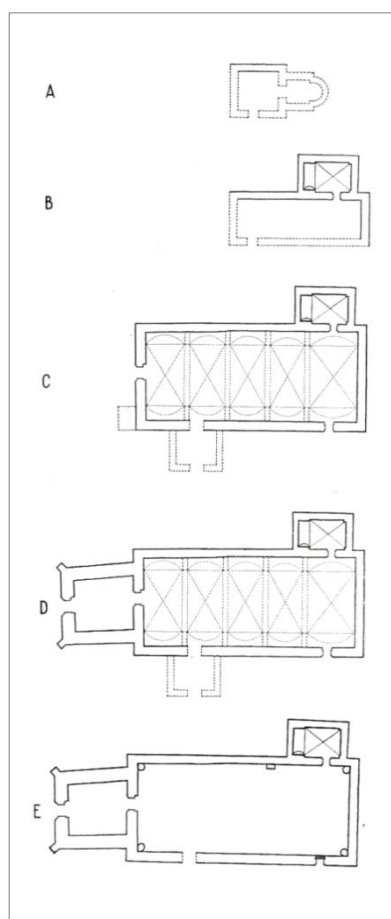

Svinnegarns kyrkas byggnadshistoria

Svinnegarns kyrka ligger i sydslutningen av en höjdrygg i öppet odlingslandskap. Söder om kyrkan flyter Ingeborgsbäcken ut i Svinnegarnsviken (figur 1). Kyrkans utveckling under medeltid är starkt sammanknippad med den källkult som företogs vid Svinnegarns källa, ca 400 m söder om kyrkan. Kulten går troligen tillbaka till förkristen tid och under medeltid utvecklades platsen till en betydande vallfartsort. Källkulten ger bakgrunden till kyrkans byggnadshistoria då socknens lilla gråstenskyrka byggdes ut till en vallfartskyrka av betydande mått under senmedeltid.

Kyrkan uppfördes troligen omkring 1200 och utgjordes då av ett litet långhus med smalare kor, möjligen med absid (**A**). Kyrkan uppfördes sannolikt som gårdskyrka till kungsgården Huseby.

Omkring 1300 byggdes kyrkan om och det romanska koret förlängdes och fick samma bredd som långhuset, så att en salkyrka bildades (**B**). Även under denna period kan kyrkan varit en gårdskyrka, vilket sköldblindingar med adelsvapen talar för. Troligen tillkom sakristian med kryssvalv under detta byggnadsskede. Under senmedeltid (efter 1470) skedde en stor utbyggnad och kyrkobyggnaden utökades till en dubbelt så stor vallfartskyrka med en västportal för att ta emot pilgrimsskaror. Under samma period tillkom sannolikt vapenhuset, som senare revs 1770(**C**). Även kyrkans kalkmålningar tillskrivs denna period. Delar av dessa finns bevarade på insidan av långhusets gavelrösten samt i inre smygarna till igensatta fönsteröppningar. Flera problematiska detaljer har behandlats för detta skede i byggnadshistorien och kyrkans funktion som pilgrimskyrka (Rosell 1966 & 1985).

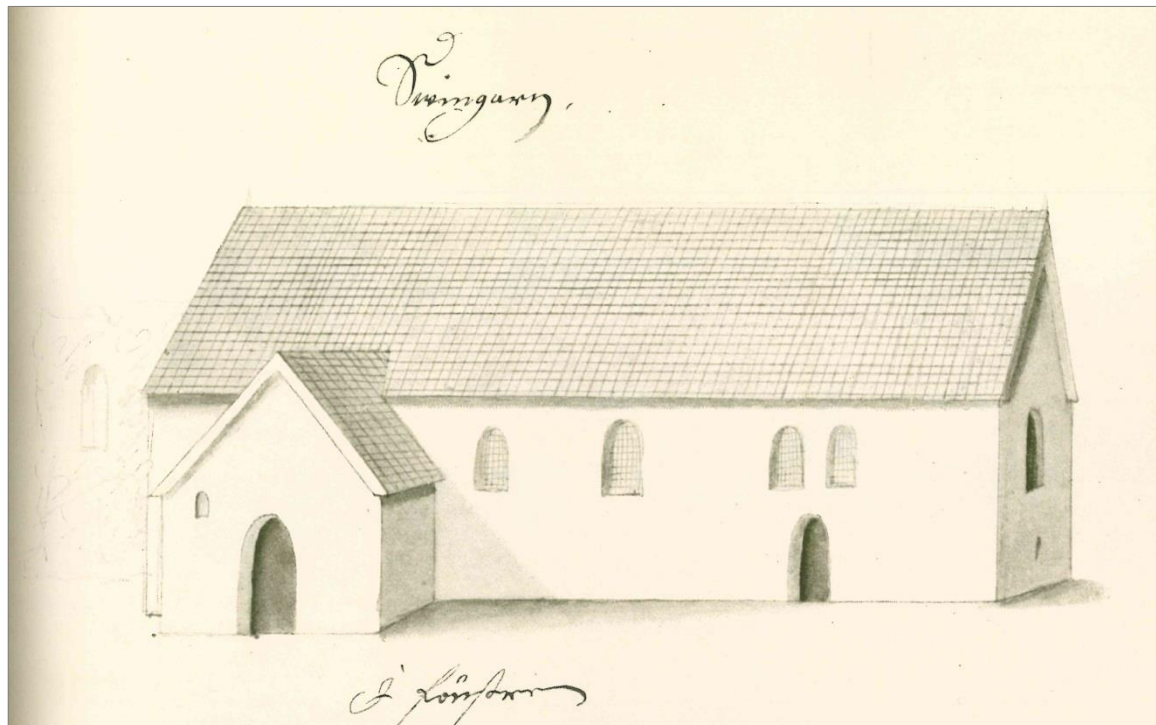
Figur 3. Kyrkobyggnadens utveckling.
Efter Rosell 1966.

Kyrkvinden har sannolikt använts som pilgrimshärbärke och nuvarande ytterport i svart plåt tillhörde troligen ingången till härbärgets i västgaveln. Enligt Hadorfs uppteckningar på 1600-talet ska porten varit försedd med ett otal bomärken från de som blivit botade vid källan. Under senmedeltid fanns även en ingång till kyrkorummet genom ett vapenhus i söder. Tornet som aldrig fullbordades tillkom troligen under 1500-talets början (**D**).

Kyrkans medeltida tegelvalv förstördes i en brand 1602, men spåren talar för att kyrkan har haft ett intressant och ovanligt valvsystem med brett huvudskepp och smalare sidopartier (Rosell 1966 & 1985).

Den ekonomiska bakgrunden till den stora medeltida utbyggnaden belyses av en medeltida urkund som namnger donationer till kyrkan omkring 1450-1530. Ibland namnen finner man Brita Magnusdotter † 1450 som innehade Haga gård. Enligt Hadorf fanns adelsätterna Tott- och Sparres vapensköldar samt ärkebiskop Jacob Ulfssons vapen i kyrkans korfönster (Rosell 1966 & 1985).

Efter branden 1602 fick kyrkan nytt yttertak och plant innertak. På 1730-talet upptogs större fönster och vid denna tidpunkt överkalkades troligen även de medeltida kalkmålningarna. År 1770 revs det senmedeltida vapenhuset och under 1800-talets början fick långhuset nytt yttertak (**E**). Under slutet av 1800-talet genomgick kyrkorummet flera reparationer. Kyrkans yttre reparerades under 1950-55 och på 1980-talet genomfördes omfattande invändiga renoveringar. Många av de arbeten som genomfördes under 1700-talet bekostades av ägarna till Haga (Rosell 1966 & 1985).

Figur 4. Svinnegarns kyrka avbildad av Johan Hadorp 1681. Det aldrig fullbordade västtornet finns här skissat till vänster i bild. Bild från Vennberg 1917.

Syfte, metod och genomförande

Åskskyddet vid Svinnegarns kyrka behövde kompletteras genom nedläggande av ny ringledare samt jordplåtar runt kyrkobyggnaden. Arbetet innefattade inte en komplett ringledare utan endast sammankoppling av ny nedledare med befintlig ringledare samt de nya jordplåtarna. Enköpings pastorat sökte därför tillstånd för kompletteringen genom anläggande av ringledare på minst 0,3 m djup, runt kyrkan. Tomas Nicklasson, Ackurat Projekt AB var projektledare för arbetet. Arbetet utfördes av Öjdahl Entreprenad AB och Wikmans el.

Målsättningen med den arkeologiska schaktningsövervakningen var att dokumentera eventuella lämningar som skulle komma att beröras av arbetet.

Det arkeologiska arbetet omfattade övervakning av schaktsträckan runt om kyrkobyggnaden. Dokumentationen gjordes genom planritning, beskrivningar samt foton. Fältarbetet genomfördes 2016-05-02 – 2016-05-04 samt 2016-10-12. Markarbetet utfördes med en liten grävmaskin. Schaktbredden var 0,3-1,2 m och djupet 0,3-0,5 m.

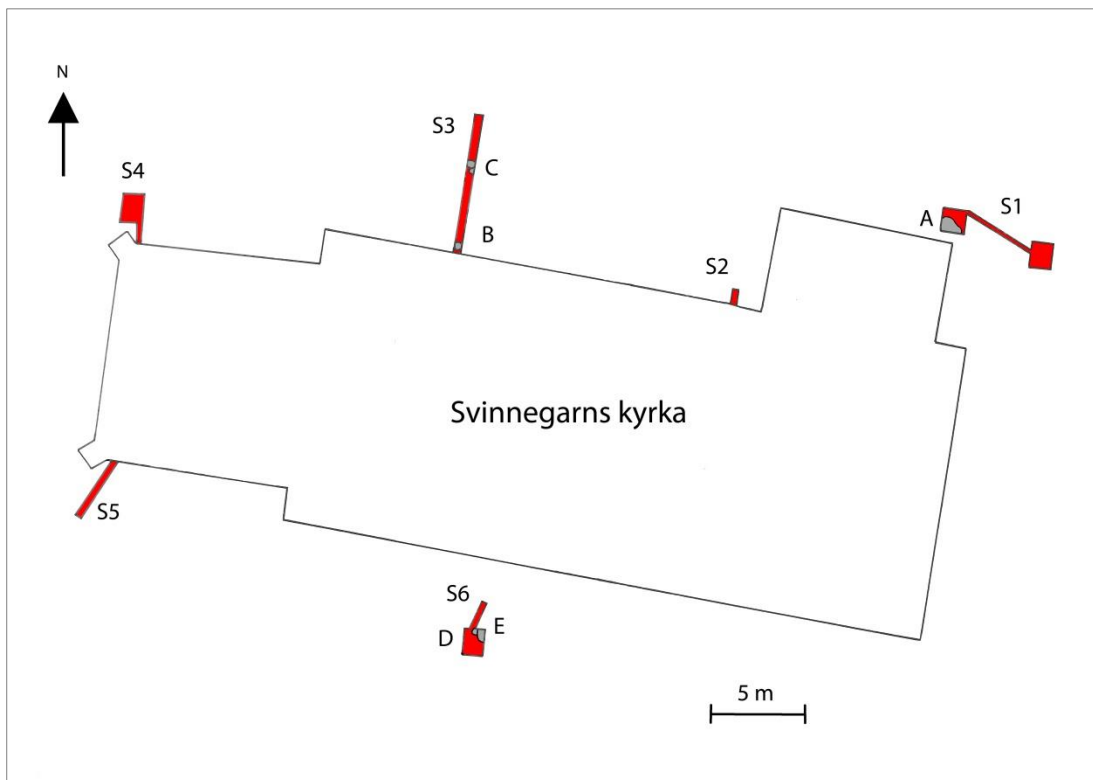

Figur 5. Pågående schaktningsarbeten vid Svinnegarns kyrka. Foto mot Ö.

Undersökningsresultat

Vid Svinnegarns kyrka fanns en befintlig ringledare som endast behövde kompletteras samt kopplas samman med nedledare. Det grävdes således inget sammanhängande schakt runt kyrkobyggnaden. Sammanlagt grävdes sex mindre schakt. Lagerföljden var i stor sett den samma i samtliga schakt. Överst fanns antingen grästorp och matjord, ca 0,15-0,2 m tjockt, eller grus, ca 0,1 m tjockt. Därunder fanns ett brunt sandblandat siltlager med inslag av småsten. Längs kyrkobyggnadens norra del var siltlagret något lerigare och mörkare. I samtliga schakt förekom i siltlagret inslag av tegelkross och kalkbruk i mindre mängd.

Totalt grävdes sex schakt av varierande längd. I tre av schakten påträffades äldre lämningar (figur 6).

Figur 6. Plan över Svinnegarns kyrka med schakten markerade med rött. I tre av schakten påträffades äldre lämningar, A-C. Skala 1:400.

Schakt 1

Vid sakristians norra sida grävdes ett schakt för ny jordplåt (figur 6)

A Sten. Ca 0,35 m under mark fanns en stor, flat sten. Stenen tog upp drygt halva schaktet och fortsatte utanför schaktet åt söder, in mot sakristian. De synliga delarna av stenen uppmätte 1,1 x 0,7 m. Stenblockets kanter var sannolikt tillhuggna och den såg ut att vara av röd sandsten eller liknande (figur 7). Med hänsyn till tidigare fynd av runstensfragment vid kyrkan finns möjligheten att stenen är en sådan. Dock var stenblocket för stort för att maskinen skulle kunna vända den och det beslutades att ta upp ett nytt schakt strax öster om sakristian istället. Stenen lämnades således kvar på plats.

Figur 7. I schaktet vid sakristians norra sida påträffades ett stenblock. Då stenen fortsatte in mot sakristian, möjligtvis även in under sakristians grundmur, beslutades att lämna kvar den på plats och istället lägga jordplåten på östra sidan om sakristian. Foto mot S.

Schakt 3

Vid kyrkobyggnadens norra del grävdes ett längre schakt, ca 7,5 m långt, i nord-sydlig riktning från grundmuren och ut i gången för anslutning till befintlig ringledare.

B Stenar. Intill långhusets grundmur fanns en större och två mindre stenar ca 0,1 m under mark. Sannolikt hör dessa till kyrkobyggnadens grundmur.

C Stenar. Längre ut i schakt 3, ca 4 m norr om byggnaden, fanns ytterligare två stenar, ca 0,5 och 0,2 m stora. Dessa låg ca 0,18 m under mark, direkt under matjorden. Matjorden innehöll här även tegelkross. Stenarna kan eventuellt ha hört till en mur, dock gick det inte att säkert avgöra.

Figur 8. Vid kyrkobyggnadens norra långsida framkom i schaktet delar av dess grundmur (B).

Figur 9. I schaktet vid långhusets norra sida framkom två stenar ca fyra meter ut från byggnaden. Vad stenarna representerar går inte att säker säga. Möjligen kan de vara en del av en äldre mur, alternativt raseringsmaterial. Foto mot N.

Schakt 6

Söder om långhuset grävdes ett schakt för ny jordplåt, detta förlades ca 4 m ut från kyrkobyggnaden.

D Raseringslager. I detta schakt fanns ett raseringslager bestående av rikligt med kalkbruk, bitar av stortegel och tegelkross. Här fanns även större bitar av kalkbruk samt ett fåtal gråstenar. Här påträffades rikligt med bemålade kalkbruksfragment, i huvudsak rödmålade men även med svart och gul färg, se *Fynd*.

E Stenar. I samma schakt som raseringslager C påträffades även två större stenar. Stenarna låg ca 0,2 m under mark och överlagrades delvis av C. Stenarna var ca 0,5 – 0,6 m stora. Troligtvis utgör stenarna rester efter det rivna, medeltida, vapenhusets grundmur.

För att ge plats åt jordplåten grävdes de båda stenarna upp. Inga fler skift observerades.

Figur 10. Söder om långhuset grävdes ett schakt för ny jordplåt. Här fanns två större stenar i den norra delen av schaktet. Möjligtvis kan de vara rester efter det medeltida vapenhusets grundmurar. Foto mot N.

Figur 11. I schaktet för ny jordplåt på långhusets södra sida fanns också ett raseringslager bestående av tegelkross och kalkbruk. I lagret fanns även rikligt med bemålade kalkputsfragment. Foto mot S.

Fynd

Vid undersökningen påträffades ett stort antal bemålade putsfragment. Dessa fanns i raseringslager D i schakt 6. Sammanlagt hittades 212 fragment. Fragmenten har registrerats under 12 fyndposter sorterat efter färg på dekoren och form. En av fyndposterna utgörs av fragment med vitmålad grund som skiljts ut då de har avtryck från penselstrån samt en post där det finns rester av en eventuell ristning. Exempel på ristningar finns bland annat i Bro kyrka på Gotland (O'Meadhra 2012).

Fragmenten har översiktligt analyserats av Pia Bengtsson Melin, fil. dr. konstvetenskap, 1:e antikvarie Historiska museet. Hon anser det sannolikt att de bemålade putsfragmenten representerar kalkmålningar från tidigt 1400-tal och kan möjligtvis tillskrivas Mälardalsskolan (Bengtsson Melin, muntligen 2016).

Fnr	Material	Sakord	Undertyp	Vikt g.	Ant. Frag.	Beskrivning
1	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	449,1	47	Putsfragment med vit grundfärg.
2	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	675,2	46	Putsfragment med röd schablondekor på vit grund.
3	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	185,5	37	Putfragment med heltäckande röd bemålning.
4	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	79,9	5	Putsfragment med röd och svart bemålning. Den svarta färgen markerar konturer.
5	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	494,4	42	Putsfragment med svart bemålning. Vissa med schablondekor.
6	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	349	8	Putsfragment med vit grundfärg. Avtryck i färgen, eventuellt efter penselstrån.
7	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	61,7	5	Putsfragment med heltäckande orange/gul bemålning.
8	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	133,3	2	Delar av valvsbåge med röd och svart bemålning på vit grund.
9	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	109,3	13	Putsfragment med heltäckande grå/beige bemålning.
10	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	29	3	Putsfragment med heltäckande ljusröd bemålning.
11	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	66,2	1	Putsfragment med vit grundfärg. Trolig del av ristning finns på fragmentet.
12	Puts	Putsfragment	Bemålade putsfragment	86,8	5	Putsfragment med svart bemålning. Delar av valvbåge samt välvda fragment.

Figur 12. Fyndtabell.

Figur 13. På ett av fragmenten finns delar av en möjlig ristning. Ristningar i medeltida kyrkor finns bland annat på Gotland. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Figur 14. Bemålade putsfragment, F2, med röd bemålning på vit grund. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Figur 15. Bemålade putsfragment, F4, med röd och svart bemålning. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Figur 16. Delar av valvsbåge, F8, med röd och svart bemålning. Foto Bengt Backlund, Upplandsmuseet.

Slutord

I tre av de sex schakten påträffades äldre lämningar, både i form av kulturlager och av konstruktionsrester. Den flata sten, i röd sandsten, som påträffades i schakt 1 kan möjligtvis vara en runsten lagd med framsidan nedåt. Med tanke på förekomsten av runstenar och fragment både i och kring kyrkan är det inte omöjligt att en runsten även finns i sakristians grundmur. För diskussionen kring förekomsten av ristade sandstenar i kyrkomiljöer och deras funktion, se Ljung 2016.

Enligt Rosell ska vapenhuset ha uppförts under senmedeltiden, efter 1470. Rosell menar även att de kalkmålningar som finns bevarade kan tillskrivas Pictor och bör ha målats omkring perioden 1480-1490. De bemålade putsfragment som nu hittats verkar dock sannolikt vara av en äldre typ, förmodligen från 1400-talets första hälft. Möjligtvis kan dessa målningar höra till ett äldre skikt, men en jämförelse av de nu hittade och de bevarade målningarna behövs för att säkert fastställa förhållandet mellan dessa.

Då rester efter vapenhusets påträffades tillsammans med raseringsmaterial från detta, som genom de bemålade putsfragmenten dateras till tidigt 1400-tal, kan den senmedeltida dateingen som Rosell gör ifrågasättas. Möjligen har vapenhuset uppförts redan under början av 1400-talet.

Sammanfattningsvis kan sägas att resultaten från den aktuella undersökningen visar att det finns bevarade lämningar under mark kring Svinnegarns kyrka, både i form av kulturlager och av konstruktionsrester, som bör beaktas inför eventuella framtida markarbeten.

Administrativa uppgifter

Plats: Svinnegarns kyrka, Svinnegarns socken, Enköpings kommun, Uppsala län.

Fornlämningstyp: Kyrkotomt.

Undersökningstyp: Arkeologisk schaktningsövervakning.

Orsak till undersökning: Markarbeten för komplettering av åskskydd.

Uppdragsgivare: Enköpings pastorat.

Fältarbetsperiod: 11-12 juli 2016.

Upplandsmuseets projektledare: Emelie Sunding.

Upplandsmuseets diarienummer: Ar-99-2015.

Upplandsmuseets projektnummer: 8544.

Länsstyrelsens diarienummer och beslutsdatum: 431-6596-14, 2015-01-28.

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv.

Fynd: Förvaras i Upplandsmuseets magasin i väntan på fyndfördelning.

Referenser

- Ljung, C. 2016. *Under runristad häll – Tidigkristna gravmonument i 1000-talets Sverige*. Stockholm Studies in Archaeology 67:1. Stockholm.
- O'Meadhra, U. 2012. *Medieval logic diagrams in Bro church, Gotland, Sweden*. Acta Archaeologica vol. 83, 2012, pp 287-316. Danmark.
- Rosell, I. 1966. *Svinnegarns, Enköpings-Näs och Teda kyrkor i Uppland*. Sveriges kyrkor. Volym 111. Uppland Band XI:1. Kungliga Vitterhets- Historie- och Antikvitets Akademien. Stockholm.
- Rosell, I. 1967. *Svinnegarns kyrka*. Upplands kyrkor 124. Första upplagan. Ärkestiftets Stiftsråd.
- Rosell, I. 1985. *Svinnegarns kyrka*. Upplands kyrkor 124. Andra upplagan. Ärkestiftets Stiftsråd.
- Stille, P. 1999. *Runstenar och runristare i det vikingatida Fjädrundaland. En studie i attribuering*. Institutionen för nordiska språk. Uppsala universitet 1999.
- Wadstein, E. 1937. Svinnegarn, ett gammalt kultcentrum i Svealand, urhem för sveanamnet. *RIG* 1937.
- Ölund, A. 2015. *Arkeologi vid Svinnegarns kyrka – omläggning av kyrkogårdsmur. Arkeologisk schaktningsövervakning*. Upplandsmuseets rapporter 2015:07. Uppsala.
- FMIS. Riksantikvarieämbetets digitala fornminnesregister Forsök. www.fmis.raa.se.

